

den en waar blijkens de opgave van 1799/1800 niets veranderde¹⁴. Op de tweede plaats zouden de veranderingen zelf bestudeerd moeten worden met inachtneming van demografische gegevens en met aandacht voor andere factoren als confessie. Ik denk hier aan onderwijsvernieuwing, aan andere opvattingen over de betekenis en functie van het onderwijs en aan de invloed van de Verlichting. Op de derde plaats zou ik er met nadruk op willen wijzen dat zowel de keuze voor neutraal, als die voor bijzonder onderwijs hetzelfde beoogde, namelijk de bescherming van de godsdienst. Verheffing van de geloofsgenoten was toen nog geen doel. Sterker nog, waar verheffing werd nagestreefd ging het om de verheffing van de "gemene man" tot een goed levend en nuttig burger. Dit zelfde geldt voor de armenzorg.

ad 4. De wijziging van discriminerende wetten

Uit de door A. J. Huussen jr. gepubliceerde gegevens over veranderingen in de wetgeving op de huwelijksluiting blijken verschillende zaken¹⁵. De snelheid waarmee veranderingen tot stand kwamen toont aan dat de oude wetgeving voor zeer velen onaanvaardbaar was. Daarmee correspondeert dat de verzoeken tot wijziging afkomstig waren van leden van verschillende kerken. De requestschrijvers streefden allen naar de legalisering van hun eigen kerkelijk huwelijk op grond van rechtsgelijkheid. De gewesten kwamen op basis van ditzelfde beginsel tot heel uiteenlopende regelingen, waarbij gelijkheid in veel gevallen voor de gereformeerden resulteerde in vermindering van rechten.

Om een wat genuanceerder inzicht te krijgen in de gevoeligheid voor rechtsongelijkheid in godsdienstig geachte zaken blijkt met succes gebruik te kunnen worden gemaakt van de huwelijksregisters. In tenminste vijf van de acht gewesten werden na de omwenteling illegale, louter kerkelijke huwelijken gesloten¹⁶. Bovendien is mij bij onderzoek in Tilburg en Breda gebleken dat er ook binnen de kaders van de wet veranderingen geweest zijn in de vorm

14. Archief van de agent van nationale opvoeding, ingekomen en uitgegane stukken d.d. 13 maart 1799, nr 8 (Nieuwerkerke op Schouwen), 26 maart 1799, nr 16 (Hillegom), 13 april 1799, nr 6 (Sassenheim), 27 mei 1799, nr 28 (Bennebroek), 3 juni 1799, nr 16 en 22 juli 1799, nr 1 (Oegstgeest) en 9 augustus 1800, nr 2 (Gouda). In Nieuwerkerke bevatte de instructie voor de schoolmeester nog oude bepalingen over het gereformeerde karakter van het onderwijs ondanks de ondertekening van ná de omwenteling: 29 oktober 1796!

15. A. H. Huussen jr. *De codificatie van het Nederlandse huwelijksrecht 1795 - 1838*, Amsterdam 1975, 35 - 67.

16. In Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland en Brabant.